

O'. HOSHIMOV ASARLARIDA "BAXT" KONSEPTINING LISONIY IFODASI (NUR BORKI, SOYA BOR ASARI MATERIALIDA)

Toshpo'latova Laziza Jahon qizi

Samarqand davlat universiteti

O'zbek filologiyasi fakulteti

1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16253375>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Nur borki, soya bor" asarida "baxt" konsepti qanday lisoniy va semantik vositalar orqali ifodalanishiga e'tibor qaratiladi. Tahlil davomida "baxt" tushunchasi muallif tilida quvonch, mehr, muhabbat, iliqlik va ruhiy yuksalish kabi holatlar bilan bog'liq holda metafora, epitet, ekspressiv leksik birliklar orqali berilgani aniqlanadi. Leksik-semantik tahlil shuni ko'rsatadiki, baxt romanda doimiy holat emas, balki lahzaviy tuyg'ular, shaxsiy kechinmalar va ijtimoiy munosabatlar fonida shakllanadigan hissiy konsept sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: baxt konsepti, lisoniy vositalar, semantik tahlil, ekspressiv leksika, metafora, O'tkir Hoshimov

Annotation. This article focuses on the linguistic and semantic features of how the concept of "happiness" is expressed in O'tkir Hoshimov's novel "Where There Is Light, There Is Shadow". The analysis highlights how happiness is conveyed through metaphors, epithets, expressive lexical units, and emotionally charged language. The lexical-semantic interpretation reveals that happiness in the novel is not portrayed as a permanent state, but rather as a fleeting emotional experience that emerges in the context of personal feelings, relationships, and intimate moments of joy and connection.

Keywords: concept of happiness, linguistic devices, semantic analysis, expressive vocabulary, metaphor, Utkir Khoshimov

O'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri O'tkir Hoshimov ijodi o'zining hayotiylik, badiiylik va emotsional kuchi bilan ajralib turadi. Adibning "Nur borki, soya bor" romani inson ruhiyatining murakkab kechinmalarini yuksak badiiy ifoda orqali tasvirlaydi. Asarda jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar fonida insonlar o'rtasidagi munosabatlar, mehr, quvonch, yo'qotish va eng muhimi, baxt kabi insoniy tushunchalar tasviriy va falsafiy yondashuvda yoritiladi.

Ushbu maqolada romandagi "baxt" konsepti lisoniy, semantik va pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Baxt tushunchasi bu asarda odatiy "xursandchilik" yoki "farovonlik" ma'nosida emas, balki inson qalbidagi mayin tuyg'ular, lahzaviy quvonch, ona mehri, do'stlik, muhabbat, ilhom kabi ichki hissiyotlar orqali ifodalangan. Ushbu kichik tadqiqotning asosiy maqsadi - O'tkir Hoshimovning

badiiy tilida baxt konseptining lisoniy ifodasini tahlil qilish hamda ushbu vositalarning semantik-pragmatik yukini ochib berishdir.

“Konsept” atamasi kognitiv tilshunoslikda inson tafakkurida shakllangan, madaniy va shaxsiy tajriba orqali boyigan mantiqiy-emotsional birlik sifatida qaraladi [Karasik 2002; Kubryakova 2004]. U faqat soʻz emas, balki inson ongidagi tushunchaning koʻp qirrali semantik modelidir. “Baxt” esa insoniyat tarixida doimo markaziy axloqiy va emotsional kategoriya boʻlib kelgan. Har bir madaniyatda baxtga boʻlgan qarash, uni anglash va ifodalash uslublari farqlanadi.

Lisoniy nuqtai nazardan, baxt – bu subyektiv holat boʻlib, u turli lisoniy vositalar orqali ifodalanadi: quvonch bildiruvchi soʻzlar (xursand, yayradi, yuragi urdi), metaforik ifodalar (yorugʻlik, osmonda uchish), hissiy dialoglar va obrazlar orqali. Kognitiv yondashuvda esa “baxt” konsepti tajriba asosida shakllangan ramziy tuzilma sifatida oʻrganiladi [Lakoff, Johnson 1980].

Pragmatik nuqtai nazardan, baxt tushunchasi shaxslararo muloqotda qanday til vositalari yordamida anglashiladi, qanday kontekstda qanday maʼno kasb etadi – bu muhim jihat sanaladi. Adabiy matnda esa bunday tushunchalar obrazlar, detallar, ruhiy tafakkur va his-tuygʻular orqali badiiy ifodalanadi. Ayniqsa, Oʻtkir Hoshimov ijodida bu kabi murakkab tushunchalar hayotiylik va emotsional chuqurlik bilan beriladi.

Asardan tahlilga tortilgan misollarga asoslanib aytish mumkinki, muallif “baxt” konseptini odatiy tarzda emas, balki inson ruhiyatining muayyan qatlamlarida aks ettiradi. “Baxt” – bu qahramonlar hayotida toʻsatdan keladigan quvonch, qalbdagi iliqlik, oʻzaro mehr, samimiy hazil yoki unutilgan eshikdan kirayotgan guldasta hididek sezilarli boʻlgan holatlardir. Har bir misolda bosh qahramon Sherzod va boshqa obrazlar tomonidan his etilgan quvonch, ilhom, mehr va muhabbat aslida baxtning badiiy-lisoniy ifodalanishidir. Demak, “baxt” bu yerda faqat maʼrifiy-falsafiy kategoriya emas, balki muallif tilida estetiklashtirilgan emotsional-konnotativ tajriba sifatida ifoda topadi. Misollar tahlili davomida “baxt” konsepti ifodalangan semantik qatlamlar quyidagicha guruhlandi:

Quvonch va xursandchilik mazmuni: Asarda quvonch hissi turli holatlarda gavdalanadi. Sherzod obraziga doir koʻplab parchalar uning qalbidagi xursandlikni mayda tafsilotlargacha yetkazadi. Masalan, “qalbida quvonch aralash gʻururga oʻxshash iliq, osuda bir tuygʻu uygʻondi” (173 b.) jumlasida Sherzod oʻz yutugʻi yoki koʻrgan manzarasidan faxrlanib quvonganini sezamiz. Bu iborada “iliq, osuda tuygʻu” – koʻngil xotirjamligi va mamnunlik holati,

“g‘ururga o‘xshash” deyilishi esa bu quvonchning biroz faxr tuyg‘usi bilan qorishganini anglatadi. Demak, oddiy “xursand bo‘ldi” deyish o‘rniga, muallif birikma orqali murakkab hissiy holatni semantik jihatdan aniq ifodalagan. Shunga o‘xshash, “*Sherzodning yuragi quvonchdan gursillab urib ketdi*” (81 b.) jumlasida quvonch shunchaki ichki hissiyot emas, balki jismoniy sezgi darajasiga – yurak urishiga – chiqqanini bilamiz. Bu semantik obraz quvonchning kuchliligini ko‘rsatadi. Yoki “*chehrasida allanechuk quvonch porlar*” (68 b.) degan tasvirda quvonch his-tuyg‘usi inson chehrasida yorug‘lik kabi aks etishi – semantik metafora sifatida xizmat qiladi. “Porlash” so‘zining tanlanishi quvonchni yorug‘likka qiyoslab, uni yanada ravshan his etishga yordam beradi.

Hayrat va ilhom mazmuni: Sherzodning tong manzarasini kuzatib ilhom olishi bilan bog‘liq parchada bir qancha chuqur ma‘no mavjud. Quyoshning ko‘tarilganini tasvirlash bilan birga “*Sherzod ... qalbida yana o‘sha qadrdon bir tuyg‘uni – vujudini larzaga solgan yozish tuyg‘usini his etdi*” jumlasida “yozish tuyg‘usi” deb atalgan narsa oddiy ma‘noda “ilhom”ni anglatadi – ya‘ni ijodiy ehtiyoj, yozgisi kelish hissi. “*Vujudini larzaga solgan*” iborasi esa bu ilhomning qanchalik kuchli, butun vujudini titratib yuborgudek hayajonli ekanini ko‘rsatadi. Tong manzarasidagi yorug‘lik va iliqlik Sherzod kayfiyatini ko‘tarib, uning ruhiyatidagi og‘ir “soylar”ni quvib yuborganini semantik jihatdan anglaymiz. Bu misolda tabiat tasviri va qahramon tuyg‘usi o‘rtasida parallel ma‘no bor: quyosh chiqib, atrof yorishganidek, Sherzodning diliga umid nuri kiradi.

Mehr-muhabbat va g‘amxo‘rlik mazmuni: Parchalarda insonlararo munosabatlarning samimiyati ham so‘z va iboralar orqasida yashiringan ma‘noda berilgan. Masalan, Doktor opa (Shoira) har kuni bemor Sherzodni holidan xabar olib turadi: “*har kuni Sherzoddan qandoq ovqatlangani, qandoq uxlaganiyu hatto nima tush ko‘rganigacha so‘raydi*” (239 b.) Bu jumlada yuzaki qaralganda oddiy savollar qatori ko‘rinadi, lekin semantik tahlilda bu so‘rashlar ortida chuqur mehr va g‘amxo‘rlik yotibdi. Sherzodning “ko‘nglida minnatdorchilik tuyg‘usi aralash allanechuk bir iymanish hissi uyg‘onadi” – ya‘ni u Doktor opaning mehribonligidan minnatdor bo‘lib, bir oz xijolat (iymanish) ham bo‘ladi. “Iymanish hissi” bu yerda uyalishdan ko‘ra ko‘proq hayo va tabiiy tortinish ma‘nosini beradi, ya‘ni Sherzod yotgan joyida onadek parvarish qilayotgan bu ayol oldida o‘zini qarzdor, ehtiroimli his qilmoqda. Demak, til yuzasidan aytilmagan bo‘lsa-da, kontekst semantikasi Doktor opa va Sherzod o‘rtasida ona-bola kabi iliq munosabat shakllanganini ko‘rsatadi. Semantik nuqtai nazardan, bu holatda “paxt” tushunchasi moddiy farovonlik emas, balki

insoniy mehr, samimiy muloqot, beg'araz g'amxo'rlik orqali vujudga keladigan ruhiy yengillik va ichki osoyishtalik holati sifatida namoyon bo'ladi

Samimiy hazil mazmuni: Sherzod va do'sti Abduvohid o'rtasidagi muloqotlardan semantik jihatdan do'stlikning samimiy ko'rinishlarini ilg'ash mumkin. Ular uchrashganda Sherzod quvonib ketib do'stini quchoqlaydi, "*terlab ketgan yuzidan o'pib oladi*". Bu harakatiy semantika – o'pib qo'yish, quchoqlash – ularning qanchalik yaqin do'st ekanini so'zsiz anglatadi. So'zlarda esa bir-birini hazilomuz atash orqali mehr ifodalanadi: "*Ovsar!... – O'zing ovsar! – ... – Eshitdingmi, o'zing darvishsan!*" (283 b). Bu dialogda "ovsar" (ya'ni "tentak, sodda") va "darvish" so'zlari haqorat ma'nosini anglatrsa-da, kontekstda ular o'zaro hazil sifatida, mehr bilan qo'llanadi. Semantik nuqtai nazardan, bunday so'zlashuv do'stlarning o'zaro ishonchi va yaqinligini anglatadi – ya'ni yashirin ma'no jihatdan bu haqorat emas, balki hazil, samimiyat ifodasi. Shuningdek, Abduvohidning "piyozdog' hidi" kelayotgani tasviri ham do'stning qo'pollik yoki badbo'yiligini emas, balki uning Sherzodga mehrini.

Muhabbat va sog'inch mazmuni: Zuhra obraziga doir parchada Sherzodning hissiyoti nafis semantika bilan berilgan. U mototsiklda Zuhrani olib kelib, qizning qirda yayrab gul terishini kuzatadi: "*...guldan gulga yengilgina parvoz qilayotgan chiroyli kapalakka o'xshab ketgan edi*" (199 b.). Bu tashbeh Zuhrani kapalakka qiyoslab, uning yengil, erkin va go'zal qiyofasini tasvirleydi. Sherzod ko'nglida tug'ilayotgan muhabbat hissi ham shu manzara orqali berilgan: "*Zuhra ... juda tanish, juda yaqin bir qiyofaga kirib qoldi-yu, Sherzodning yuragi tag'in hayajon bilan qattiq-qattiq ura boshladi*" (88 b.) deb tasvirlanadi. "Yuragi qattiq ura boshladi" – bu aniq muhabbat hayajonining belgisi. "Tanish va yaqin qiyofa" esa Sherzod Zuhrada o'zining sevgan insoni siymosini ko'rgandek bo'lganini bildiradi. Bu o'rinda muallif xuddi Farida va Zuhra timsollarini qiyoslab, Sherzod uchun qadrlı obraz yaratilganini nozik ma'no bilan ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, "Nur borki, soya bor" asarida "baxt" konsepti muallif tilining lisoniy va semantik imkoniyatlari orqali nozik va ko'p qirrali tarzda yoritilgan. Tahlil qilingan misollarda baxt tushunchasi quvonch, samimiy do'stlik, mehr-muhabbat, ilhom, ruhiy osoyishtalik kabi emotsional holatlar orqali ifodalanadi. Bu holatlar esa lisoniy jihatdan metaforalar, epitetlar, ekspressiv iboralar, emotsional ohangli so'zlar yordamida boyitilgan.

Semantik tahlil shuni ko'rsatadiki, muallif uchun baxt bu – barqaror farovonlik emas, balki lahzaviy ichki yuksalish, insoniy yaqinlik, oddiy ammo samimiy so'zlar ortidagi mehrdir. Har bir obrazning ichki kechinmalari orqali baxtga oid semantik qatlamlar ochiladi: Sherzodning minnatdorlik va iymonish

hissi, Abduvohid bilan do'stona hazil, Doktor opaning mehrli e'tibori, Zuhra obrazida jonlangan muhabbat xotiralari – bularning barchasi baxt konseptining badiiy ifodalaridir.

Demak, asarda “baxt” tushunchasi nafaqat semantik, balki madaniy va estetik jihatdan ham yuksak darajada talqin etilib, o'quvchi qalbida hayot, tuyg'u va qadriyatlar haqida mushohada uyg'otadi. Ushbu lisoniy-semantik yondashuv orqali O'tkir Hoshimov hayotiylik va badiiylikni uyg'unlashtirgan holda baxtning insoniy mohiyatini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2002. – 390 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
4. O'tkir Hoshimov. Nur borki, soya bor. – Toshkent: Sharq, 2000. – 304 b.
5. Muhamedova S., Saparniyazova M. Matn lingvistikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021. – 256 b.
6. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi.-Toshkent: Fan, 2008.- 160 b.

